

PROSTOVOLJNO DELO IN DRUGE OBLIKE (SAMO) ORGANIZIRANJA LJUDI KOT SESTAVNI DEL SOCIALNE POLITIKE

Miroslav Ružica

Pavla Rapoša-Tajršek

Maja Vojnovič

1. UVOD

Vsaka družbena kohezivnost je v svojem bistvu rezultat medsebojne odvisnosti ljudi in njihove ranljivosti na poti skozi življenje. Od prve skupine antropoidov, ki so se strnili pred nevarnostmi, pa do popotnika v samoti zvezdnih prostranstev, je človek vselej potreboval drugega, da se je obranil, da se je obdržal, da se je človeštvo nadaljevalo, da se je začel in končal sleherni podvig, ki označuje človeški rod. Iz te fundamentalne povezanosti izvirajo vsa protislovja sodelovanja in spopadov, solidarnosti in antagonizmov, ki usmerjajo zgodovino človeštva in vedno znova, v novi obliki, postavljajo ista temeljna vprašanja.

Eugen Pusič

Eno od temeljnih vprašanj, ki se v novi obliki pojavlja v sedanjem trenutku razvitih industrijskih dežel (v drugačnih okoliščinah pa tudi v dežalah v razvoju), je iskanje ustrezne vsebine, oblik in možnosti za razvoj prostovoljnega dela in neformalnega samoorganiziranja ljudi. Potreba po ponovnem ovrednotenju in uveljavljanju teh oblik izvira iz različnih pobud, ki niso vselej v soglasju s človekovo imanentno potrebo, da si svoj obstoj in srečo zagotavlja in ustvarja skupaj z drugimi člani skupnosti.

Za humanimi poudarki, ki spremljajo reafirmacijo neformalnih oblik in prostovoljnega dela v razvitih državah, se večkrat skrivajo manipulatorske težnje, za katere je razvoj teh oblik in njihova poudarjena vloga v družbi zgolj sredstvo za omilitve negativnih posledic ekonomske in socialne krize. Restriktivni in redukcionistični ukrepi socialne politike v posameznih državah, ki močno omejujejo izdatke, namenjene skupnemu zadovoljevanju potreb, obenem pa zagovarjajo vračanje k tradicionalnim vrednotam in oblikam medsebojne pomoči, samopomoči in samoprodukcije, prelagajo največje breme stabilizacije na ramena delavskega razreda. V takšnih razmerah se neposredna solidarnost in opiranje na lastne sile razvijata bolj kot izraz pomanjkanja, negotovosti in nemoči v družbi, oziroma sta izraz potrebe po preživetju, na kateri so temeljile primarna solidarnost tradicionalne družbe in prvotne oblike delavske samopomoči in vzajemnosti.

V naši družbi, ki si v procesu socialistične preobrazbe prizadeva, da bi ustvarila skupnost, v kateri bo medsebojne odnose označevala "skrb za vsakogar" (E. Kardelj) in v kateri bo "svobodni razvoj vsakega posameznika pogoj za svobodni razvoj vseh" (Marx), ne bi smeli reducirati prostovoljnega dela in različnih oblik samoorganiziranja na defenzivno solidarnost, ki jo poraja eksistenčna stiska; prav tako kot ne bi smeli ohranjati solidarnosti, ki temelji na odnosu dominacije moči, močnejših od ogroženih in nemočnih, ki jih takšna pomoč še naprej poriva v podrejeni in obrobni položaj.

Različnih oblik prostovoljnega dela in samoorganiziranja tudi ne bi smeli pojmovati predvsem kot nepogrešljivo in cenejše nadomestilo dela različnih družbenih služb in institucij, ki nikoli niso mogle reševati vseh problemov in jih tudi danes ne morejo. Z razvojem tako imenovane "socialne države", ki je prek svojih institucij zagotavljala čedalje večji obseg zadovoljevanja potreb ljudi, sta se prostovoljno delo in samoorganiziranje v precejšnji meri omejila na tiste potrebe ljudi, ki so tudi v času največjega razcveta "družbe blaginje" ostale izven dosega institucij. Vendar pa spontane oblike prostovoljnega dela in samoorganiziranja nikoli niso povsem zamrle, niti v obdobju, ko je kazalo, da so te oblike nepotrebno podvajanje in celo ovira za hitrejši razvoj profesionalnega dela.

Ne glede na spremembe, ki jih je doživljalo področje neformalnega organiziranja in prostovoljnega delovanja ljudi in ki so posledica razvojnih zakonitosti in spre-

memb v globalni družbeni strukturi, pa ostaja nespremenjena temeljna konstanta, ki pogojuje obstoj prostovoljnosti in samoorganiziranja: **potreba človeka po človeku**. Prav prek prostovoljnega dela, ki je vsebovano v vseh oblikah samoorganiziranja, se potreba človeka po človeku, ki sebe doživlja in potrjuje kot človeka samo v vzajemnem odnosu z drugimi, najbolj konkretno izraža.¹

Temeljno izhodišče za razvoj prostovoljnega dela in samoorganiziranja ljudi moramo torej iskati v uresničevanju **človekove družbenosti**, njegovega generičnega bistva, iz katerega izhajajo pobude za skupno aktivnost pri zadovoljevanju potreb ljudi.

Človekova družbenost se uresničuje pri delu, zato se prostovoljno delo in različne oblike samoorganiziranja nujno vežejo na **konkretno akcijo**, ki temelji na **neposrednih potrebah in interesih** tistih, ki so nosilci akcije.

Poleg neposrednega interesa udeležencev spodbuja navedeno človeško akcijo tudi **zavest o nujnosti delovanja**, reagiranja na nastalo situacijo, ki jo je treba rešiti. Zato se spontano solidarnostno reagiranje in delovanje lažje sproži ob posebnih, kritičnih okoliščinah, kakršne so nesreča, smrt, bolezni, življenjska ogroženost ipd.² V primerih, ko objektivne okoliščine, ki so povod za akcijo medsebojne pomoči, niso tako akutne, je tudi reakcija okolja praviloma počasnejša in manj učinkovita, pa čeprav je lahko stiska prizadetih zelo huda in so posledice nepravočasnega posredovanja večkrat nepopravljive.

V naši družbi nimamo popolnega pregleda nad celotnim področjem samoorganiziranja, neformalne pomoči in samopomoči (vključno s samoprodukcijo) ter prostovoljnega dela. Različni indikatorji kažejo, da je teh oblik verjetno precej več, kot bi lahko sklepali iz nekaterih ocen o nerazvitosti novih oziroma upadanju tradicionalnih oblik prostovoljnega dela in samoorganiziranja. Dejstvo, da nimamo pregleda nad obstoječimi dejavnostmi na tem področju ni tragično - pomembno je, da te oblike živijo in koristijo ljudem (s tem pa seveda ne zanikamo potrebe po raziskovanju na tem področju). Za mnoge ljudi so navedene oblike neposrednega organiziranja in prostovoljnega dela pomemben prispevek pri zadovoljevanju njihovih življenjskih potreb v domačem okolju, nekaterim pa omogočajo samo eksistenco. Če bi

poskušali vse te spontane oblike registrirati in formalizirati, bi zelo verjetno dosegli nezaželjene učinke, saj bi marsikoga zavrli v njegovem spontanem delovanju in po nepotrebnem zapletli medsebojne odnose. Družbena akcija mora zagotoviti spodbujanje in organiziranje prostovoljnega dela in različnih oblik samopomoči v vseh tistih primerih in v tistih družbenih okoljih, kjer ne pride do spontanega delovanja; tam, kjer pa te oblike živijo, pa moramo družbeno akcijo usmeriti v uveljavljanje pogojev za njihov nadaljnji obstoj ter razvoj.

Razvoja demokratične in humane družbe, kakršna naj bi bila ustavno opredeljena **samoupravna socialistična družba**, si ne moremo zamisliti brez samoiniciative in solidarnosti ter aktivnega in neposrednega vključevanja ljudi v reševanje lastnih in skupnih problemov ter zadovoljevanja lastnih in skupnih potreb.

Kot kažejo dosedanje izkušnje pri organiziranju prostovoljnega dela v svetu in pri nas, se interesi ljudi za samoorganiziranje in lastno aktivnost zmanjšajo v vseh primerih, ko država in institucije prevzamejo skrb za človeka povsem v svoje roke, mu onemogočijo odločati o sebi in ga tako "osvobodijo lastne odgovornosti in samostojnosti". Zato moramo upoštevati, da bodo razmere za razvoj prostovoljnega dela in samoorganiziranja v naši družbi toliko ugodnejše, kolikor bolj bo napredoval razvoj samoupravljanja, kolikor bolj se bo zmanjševal razkorak med deklarativnimi in dejanskimi možnostmi za samoupravno odločanje in neposredno človeško akcijo. Po drugi strani pa je treba poudariti prispevek navedenih oblik k razvoju samoupravljanja: neposredno povezovanje in aktivnost ljudi pri urejanju življenjskih in delovnih problemov spodbujata in razvijata odgovorno obnašanje v samoupravnih odnosih, povečujeta občutljivost za potrebe drugih delov skupnosti in s tem olajšujeta procese dogovarjanja in iskanja sporazumnih rešitev.

2. PONOVO ODKRITJE PROSTOVOLJNEGA DELA IN DRUGIH OBLIK (SAMO) ORGANIZIRANJA LJUDI V SODOBNIH DRUŽBENOEKONOMSKIH RAZMERAH

2.1.

V zadnjih desetih, petnajstih letih prihaja v svetu do vse večjega interesa za različne oblike samoorganiziranja ljudi kot tudi do ekspanzije različnih alternativnih

programov in novih "socialnih iniciativ", v katerih se jasno izraža nezadovoljstvo nad naravo in kvaliteto uslug, ki jih nudijo profesionalne institucije (družbene službe), kot tudi potreba po bolj aktivnemu, celovitejšemu in odgovornejšemu neposrednemu delovanju ljudi v odločanju o lastni usodi in o prihodnosti skupnosti, v kateri živijo.

Če pogledamo nekoliko globlje, lahko vidimo, da je ekonomska kriza tisti usodni in primarni generator, ki vpliva na pojavljanje novih socialnih in alternativnih iniciativ ljudi kot tudi na nove znanstvene in politične razlage o nezadostnosti obstoječih instrumentov ekonomske (tudi socialne) politike za reševanje problemov v sodobnih industrijskih družbah. Tu mislimo predvsem na njene implikacije na trgu delovne sile (vse večja brezposelnost) ter na preskrbo z dobrinami in uslugami (storitveni primanjkljaj trga kot posledica zviševanja cen storitev in zmanjševanja plačilne zmožnosti uporabnikov).

Poleg samega nezadovoljstva ljudi pa je tudi država sama vse manj zmožna kompenzirati storitvene deficite trga, saj je njena prva reakcija na ekonomske probleme zmanjševanje ponudbe institucionalnih storitev in redukcije sredstev za preveč univerzalistično zasnovane (in drage) programe v socialni politiki. Ob tem nastopajo še kvalitativni problemi, t.j. rastoče birokratske tendence, ki povzročajo vse manjše zajemanje in zadovoljitev heterogenih zahtev in interesov ljudi.

Zadnji sklop dejavnikov, ki pogojujejo naraščanje neposrednih iniciativ in samoorganiziranih in prostovoljnih aktivnosti ljudi, pa predstavljajo spremembe v načinu življenja, vrednotah in stališčih. Gre za premik od materialnih k nematerialnim oz. postmaterialnim vrednotam. Zavračanje potrošniškega načina življenja in vrednot tehnološke družbe ter upadanje pomena dela v danes prevladujoči formi, ki ga označuje izrazita razdrobljenost in odtujenost od produkta dela, povzroča iskanje dejavnosti, v kateri dominirajo motivi samoudejanja in samoodločanja ter rast potreb po osebno obarvanih nestandardiziranih uslugah, ki naj bi se opravljale s ponovno pridobitvijo kompetenc samopomoči in samopreskrbe v decentraliziranih skupinah prizadetih posameznikov.³

2.2.

Danes zato množica mednarodnih združenj in organizacij raziskuje in razpravlja,

preverja in spodbuja nove oblike samoorganiziranja ljudi in se trudi, da bi jih teoretično in praktično osmislila in udejanila. Znotraj nacionalnih oziroma državnih okvirov mnoge vlade in politične sile vključujejo ali celo gradijo svojo strategijo razvoja na razvoju teh oblik. Zanimivo je, da se prostovoljnemu delu in drugim oblikam samoorganiziranja ljudi daje splošno podporo in praktične spodbude. Vendar pa so, kot je to običajno, motivi različnih družbenih sil različni, tako da se tem oblikam pripisujejo povsem različne funkcije in vsebine, različni cilji in naloge. V teh interpretacijah pa lahko zasledimo dve osnovni smeri⁴:

- **vpliv in krepitev konzervativnih in klasičnih liberalnih sil,**

ki na specifičen način zahtevajo redefiniranje klasične funkcije države in ji odvzemajo njene socialne funkcije, vračanje na tržišče v vseh njegovih dimenzijah, tendence reprivatizacije ne samo v gospodarstvu, ampak tudi v družbenih dejavnostih, zoževanje univerzalnih socialnih programov in socialnih pravic, reinterpretacija socialne politike v smislu vračanja in zoževanja na njeno kurativno (socialnoskrbstveno) funkcijo idr;

- **druga smer izhaja iz povsem drugih okvirov; z njo se izraža realno izkustvo o t.i. državni blaginje in njenih socialnopolitičnih programih. Na kratko, državljani-koristniki kritično, vendar formalno neorganizirano izražajo lastno izkustvo v okviru družbenih služb kot tudi socialnih programov in težijo k njihovem redefiniranju. Njihovi očitki so: usluge, ki se dobivajo so fragmentarne, administrativno birokratsko posredovane, rigidno formulirane, in ne upoštevajo sprememb v ekonomskem in družbenem prostoru. Poleg tega tudi opozarjajo na stalno krepitev moči administracije in profesionalcev oz. na porast osebne odvisnosti v odnosu na državo in njene institucije in s tem na pasivizacijo ljudi v odločanju o lastni usodi.**

Iz dveh tako različnih perspektiv razumljivo izhajajo razlike, lahko bi rekli celo diametralno nasprotni pogledi in to v videnju strateških ciljev socialne politike kot tudi "situiranju" prostovoljnega dela in drugih oblik samoorganiziranja ljudi. Skupno jima je le prizadevanje za revitalizacijo in dinamičen razvoj samoorganiziranja ljudi pri reševanju številnih situacij in življenjskih težav, ki jim jih vsiljuje sodobno življenje.

Za **prvo** je značilno, da vidi edini izhod iz krize v večjem prispevku ljudi samih. Na eni strani pristopa k racionalizaciji in zoževanju državnih fondov, pa tudi nalog v korist povečanja dohodka in akumulacije. Po drugi strani pa predlaga, da naj prostor, ki ga država zapušča, prevzamejo zopet družina, krog sorodnikov in sosedov, delovna organizacija, prostovoljna združenja in ne nazadnje tudi privatne organizacije, katerim bi se storitve direktno plačevale. Takšen pristop povsem zanika koncept univerzalnih socialnih pravic, ki jih je nudila socialna država, družbi pa jemlje odgovornost za nastanek socialnih problemov.

Za **drugo** je aktivna participacija temelj in bistvena značilnost praksa socialne politike. Vendar zanjo predstavljajo prostovoljno delo in druge oblike samoorganiziranja ljudi le komplementarne oblike in ne zamenjavo za obveznosti in odgovornosti skupnosti. Te nove oblike so izzivi in kritike do rutinizacije, fragmentarnosti in omejenosti družbenih služb in s tem spodbuda za njihovo redefinicijo kot tudi demokratizacijo in javno kontrolo. Predstavljajo pa tudi inovacije in nove programe, ki jih nemalokrat prilagodijo in prevzemajo socialne institucije. Izkušnje kažejo, da je večina sodobnih konceptov in programov v socialni politiki začela kot eksperiment ali alternativa, ki se je kasneje institucionalizirala.

Na kratko, kumulativni učinki teh iniciativ in oblik naj bi vnesli vitalne spremembe v koncepte in prakso institucij ter povzročili tudi večjo aktivnost in odgovornost ljudi. Koncept in praksa delovanja pa naj bi bila taka, da bi skupaj komplementarno delovala pri nujenju uslug profesionalne institucije in skupine samoorganiziranih in prostovoljno združenih posameznikov (koncept skupnega socialnega dela). Osnovna strategija teh iniciativ je prevzeta iz populističnih in revolucionarnih gibanj in se lahko zreducira na jasne in prepoznavne formule:

- decentralizacija sredstev, storitev, programov in kontrola vseh družbenih in političnih procesov,
- vključevanje ljudi v sodelovanje na vseh področjih družbene organizacije. Gre za spremembe v razumevanju participacije v smeri od pasivne konzultacije k integralni koncepciji samouprave.⁵

2.3.

Splošna usmerjenost, doseg in meje prostovoljnega dela in drugih oblik samoorganiziranja ljudi pa so danes ne samo spodbujeni, ampak tudi ovirani z naravo obstoječega ekonomskega in družbenega sistema, s koncepti in programi socialne politike pa tudi s tem, kar bi lahko poimenovali "splošni duh časa", pod čemer razumemo obstoj splošnih pogojev: vsi družbeni sloji naj bi imeli vsaj minimalne možnosti, da bi z lastno aktivnostjo varovali svoje interese in se borili za lastni družbeni položaj.

V družbah, temelječih na blagovno-tržni produkciji, se gospodarske dejavnosti merijo po prispevku k ustvarjanju rasti družbenega proizvoda. V tem lahko iščemo tudi razlago, zakaj so bila neformalna področja delovanja ljudi, kot so gospodinjstvo, delo, lastno delo in delovna pomoč sorodnikom in sosedom (pri zidavi hiš, obdelavi zemlje...), skupnostne akcije prostovoljnega dela (pri urejanju okolja...), delo na črno idr., zanemarjena (formalno nepriznana) in jih tradicionalni koncepti statistik ne zajemajo.

Neformalne samoorganizirajoče oblike delovanja ljudi pa so zanemarjene tudi v okviru negospodarskih (družbenih) dejavnosti⁶, ki predstavljajo institucionalno komponento socialne politike. Tu lahko iščemo razlago v dveh smereh.

Prva opozarja na dejansko **podrejenost tega področja ekonomskemu** oziroma proizvodnji in njeni tehnološki racionalnosti. To pomeni:

- nenehno prisotno težnjo, da morajo družbene dejavnosti prispevati k ustvarjanju nove vrednosti v materialni proizvodnji⁷,
- zoževanje funkcije socialne politike na varstvo človeka pred življenjskimi težavami, ki jih povzroča v prvi vrsti ekonomski razvoj, ter na reprodukcijo delovne sile, ki služi porastu proizvodnje, namesto da bi se socialna politika usmerila tudi v boj za ustvarjanje večje kvalitete življenja in dela za vse člane družbe in s tem v iskanje in razvijanje novih oblik družbenosti in utrjevanja avtonomnega položaja posameznika,
- družbene dejavnosti in njihova organizacija postajajo z razvojem vse bolj podobne

proizvodnim. Zaradi imperativa tehnološke racionalnosti se tudi pri njih stopnjuje tehnična delitev dela in specializacija, s standardizacijo in tipizacijo proizvodnje storitev poskušajo povečati produktivnost, težijo k koncentraciji in centralizaciji idr. Zaradi teh procesov nastajajo tudi na tem področju formalne sheme organizacije in delovanja, ki niso sposobne vključiti dejanske vsebine, to je različne in specifične potrebe in interese ljudi.

Druga izhaja iz dejstva, da na tem področju obstaja **"državni paternalizem"**. Da bi se zagotovili legitimost, družbeni red in socialni mir je država v razvijajočih se industrijskih družbah začela posredovati s tem, da je vgrajevala različne sisteme prerazdelitve dohodka v korist manj privilegiranih, širila socialnovarstvene programe, socialne pravice in storitve, izenačevala pogoje in možnosti za izobraževanje, zagotavljala vzdrževanje neaktivnih prebivalcev idr. S prevzemanjem teh funkcij si je ustvarila močan birokratski aparat ("oskrbno birokracijo") in razvila mrežo institucij in služb, ob tem pa "zanemarila" aktivno in neposredno sodelovanje ljudi, pričakujoč, da bo brez tega rešila vse probleme. Še več, v teh oblikah je celo videla ovire za procese in institucionalizacijo na tem področju.

Kakršnekoli nove ideje in pristopi pa imajo smisel in stvarno podlago za razvoj le, če **obstaja tudi določena politična volja**, s katero se zagotavljajo splošni pogoji, da se ta pristop vtke v vse pore družbenega organizma. Obstajati mora tudi specifično družbeno ozračje, ki spodbuja njegov razvoj, in družbena infrastruktura, ki ga sploh omogoča. Kot se kaže, obstajajo večje možnosti, da te ideje v glavnem ostanejo v okviru eksperimentov, ne pa celovitih družbenih konceptov. Ofenziva konzervativizma in radikalne desnice, ob kumulativnih učinkih ekonomske krize, daje v dejanskem življenju le malo prostora za valovanje novih socialnih iniciativ, alternativnih programov in prostovoljnega dela. Če bodo konzervativne sile uspešno ohranile dosedanje dominancije, se bo celotna mreža neformalnih oblik samoorganiziranja in samopomoči ljudi lahko usmerila le v opravljanje funkcij, ki jih država in njene institucije opuščajo, predstavljale bodo njihov cenejši nadomestek, namesto kvalitetno dopolnilo.

Vse to so dejstva, ki bistveno vplivajo na doseg in meje prostovoljnega dela in drugih oblik samoorganiziranja ljudi; brez njihovega upoštevanja ne moremo razumeti,

zanesljivo premostiti in usmerjati razvoja teh oblik.

3. POSKUS POJMOVNE DOLOČITVE IN KLASIFIKACIJE

V raznolikosti pojavljanja oblik samoorganiziranja ljudi, novih socialnih iniciativ ter alternativnih skupin in programov je komaj mogoče najti jasen konceptualni okvir za njihovo klasifikacijo in precizno prepoznavanje. **Prvi** razlog je v tem, ker obstaja v dejanskem življenju kontinuum, ki sega od jasno določenih institucionalnih aktivnosti, ki imajo formalno naravo, do cele vrste spontanosti in prostovoljnih oblik združevanja in delovanja ljudi. **Drugič**, institucionalizacija skupin in njihovih akcij je imanentna dejavnost v vsakem človeškem delu, zato prihaja do pogostih premikov od neformalnih k formalnim aktivnostim. **Tretjič**, znotraj institucionalnih oblik, zlasti tistih, ki imajo podporo in ki jih kontrolira država, lahko obstajajo osamosvojene ali delno kontrolirane oblike samoorganiziranosti in neprofesionalnega delovanja ljudi.

Četrtoč, neinstitucionalne oblike so izrazito nestrukturirane, fleksibilne, prilagajajo se hitrim spremembam, v njih se prepletajo številni istopomenski elementi, zaradi česar jih je izredno težko med seboj ločiti.

Zavedajoč se teh težav in možnosti le pogojne klasifikacije, smo poskušali za naše potrebe dopolniti klasifikacijo Briana Mundaya³, oblike prostovoljnega dela in samoorganiziranja ljudi pa smo razdelili na takle načine:

1. Skupine za vzajemno pomoč

V teh skupinah se združujejo ljudje, ki imajo enak ali podoben problem: ta jih neposredno ali le potencialno prizadeva. Ker so nezadovoljni z uslugami družbenih služb, se odločajo, da si bodo pri določenih storitvah in pri reševanju problemov med seboj pomagali. Posebno številne so danes te skupine, ko gre za reševanje zdravstvenih problemov. V preteklosti so podobno funkcijo imele delavske bolniške blagajne.

2. Skupine za samopomoč

To so skupine ljudi, ki skupno ustvarjajo nove storitve in nove programe, ker želijo to narediti sami, namesto da bi čakali, da jim uslugo ali materialno dobrotno zagotovi profesionalna institucija. Problem, ki ga rešujejo, jih neposredno prizadeva in je izražen kot njihova manifestna potreba. Primer za to je npr. skupina staršev, ki želi zgraditi svojim otrokom prostor za igro, ali pa skupina občanov, ki z lastnim delom in skupinsko organizacijo pristopi k obnavljanju propadlih stanovanjskih hiš in se aktivno vključijo v program sanacije mestnega predela. V preteklosti predstavljajo takšno obliko samoorganizirane samopomoči delavske komune in proizvodnje zadruga.

3. Skupine, ki zagotavljajo zaposlovanje-samozaposlovanje

Primer take skupine lahko predstavlja skupina psihologov in socialnih delavcev, ki ustanovijo svetovalni center, ali nezaposlene vzgojiteljice, ki varujejo otroke. Podobno funkcijo imajo tudi mladinske kooperative, ki nudijo določene storitve (hišna pomoč starim, večerno varstvo otrok idr.).

Storitve, ki jih te skupine nudijo, so plačane, vendar je njihov primarni cilj pokritje neke nezadovoljene potrebe in ne samo dohodek. Pridobivanje članov ne poteka prek formalnih mehanizmov trga delovne sile, temveč preko neformalnih stikov. Motiv članov tudi v primeru brezposelnosti ni samo pridobitev, ampak iščejo z njimi predvsem možnost za ustvarjanje oblik dela in življenja, ki omogočajo samoiniciativnost, kreativnost, samoodločanje, smiselnost itd.

4. Skupine za samoprodukcijo

Te skupine označuje avtonomno zadovoljevanje potreb, v katerem sta proces produkcije in potrošnje povezana brez posredovanja trga. V bistvu gre tu za naravno proizvodnjo. Spricho rastočega standarda in razvijanja potreb dajejo ljudje vse bolj prednost osebnim in nestandardiziranim uslugam. Vedno večje število ljudi opravlja dela v zvezi s stanovanjem, hišo, vrtom itd. V ta sklop aktivnosti se prišteva tudi gibanje "naredi si sam", ki pa se ne omejuje le na obrtniške proizvodne storitve. Zlasti razširjeno je na področju zdravstva-samodiagnosticiranje,

hospitalizacija na domu, merjenje krvnega pritiska itd.

5. Akcijske skupine in gibanja

Gre za skupine, ki uveljavljajo določen interes. Njihov cilj se giblje od konkretne socialne akcije za spremembo obstoječe zakonodaje in njene aplikacije, obstoječih družbenih služb do uveljavljanja "splošnega" interesa (common-interest groups), to je izboljševanja širšega socialnega položaja, ki povzroča probleme. Akcija je lahko spodbujena s strani ljudi, ki jih problem neposredno zadeva, pa tudi drugih. Akcije se začnejo spontano, pozneje pa je skoraj vedno potrebna neka organizacija.

6. Alternativne skupine

Te skupine izražajo iz ideoloških pozicij oziroma vrednostnih opredelitev, ki se bistveno razlikujejo od dominantne, uradne koncepcije. Ustanavljajo posebno mrežo storitev, ki opravljajo paralelne naloge in funkcije kot profesionalne institucije, vendar na drugačen, alternativen način. Profesionalnim institucijam očita, da se ne ukvarjajo z vzrokom problema in da je njihov namen le zadušitev "simptomov". Njihov cilj je pomagati ljudem, da se postavijo na noge in da so sposobni opravljati pritisk na spremembo strukturalnih vzrokov problemov. Svoboda in neodvisnost človeka, ki potrebuje pomoč, je v ospredju njihovega delovanja. Večina teh oblik istočasno opravlja dve nalogi: pomaga reševati akutni problem (kratkoročno) in poskuša spremeniti strukturalne vzroke problemov (dolgoročno).

7. Prostovoljne organizacije

Namen teh organizacij je nuditi pomoč tam, kjer ni institucionalno zagotovljena, npr. pomoč starim, invalidom, družini, varstvo otrok, delo z mladimi itd. Njihov cilj je dvojen: neposredno zadovoljiti specifično potrebo in istočasno delovati tudi na ideološkem področju. Predstavljajo dokaj konsolidirano organizacijo, ki daje prostor in spodbudo za osebne oziroma individualne iniciative. Sodelovanje v njih je prostovoljno, obstaja pa jasna ločitev med tistim, ki nudi pomoč,

in tistim, ki jo prejema. To vpliva na pokroviteljski odnos, ki prostovoljnemu delu v njih ne daje ustrezne veljave.

8. Prostovoljno delo v profesionalnih institucijah

Prostovoljci delujejo v profesionalnih organizacijah ali ob njih. Njihovo delo predstavlja kvalitativno dopolnilo profesionalnemu delu. Je organizirano in strokovno vodeno ter usmerjeno s strani profesionalnih delavcev, kar pomeni, da temelji na spoznanjih stroke. Odnos prostovoljnega dela do strokovne institucije je lahko suplementaren-podrejen ali pa tudi komplementaren-enakovreden.

Tako definirane skupine in njihovo delovanje obsegajo zelo različne aktivnosti na različnih področjih človekove prakse. Ne morejo se omejiti le na področje socialne politike. Njihova mreža in praksa kaže na to, da so usmerjene k celoti vsakodnevnih odnosov med ljudmi in da se dotikajo številnih predpostavk družbene organizacije. Ljudje s specifičnimi potrebami, ki terjajo takojšnje reševanje, predstavljajo le en "predmet" njihovega delovanja.

4. ODKRIVANJE ZGODOVINSKE VZROČNOSTI

Od srede 70-tih let so problematične družbene razmere ter ugotovitve, da obstoječi instrumenti ekonomske in socialne politike ne zadovoljujejo za odstranitev rastočih problemov v zahodnoevropskih industrijskih družbah, povzročile ponovno odkritje struktur in neizkoriščenih potencialov "neformalnega sektorja". Te ideje so se dokaj hitro prenesle tudi v našo znanost in politiko. Slepo in avtomatično prenašanje od drugod pa lahko nudi prej neadekvatne in parcialne rešitve kot pa osnove za celovit koncept socialne politike, ki bo zares adekvaten konceptu samoupravne transformacije družbe. Zato moramo sociološko razlago obravnavanega družbenega pojava namesto v posnemanje nujno usmeriti v: 1) odkrivanje njegove zgodovinske vzročnosti (Gurvitch) in 2) analizo obstoječih družbenih razmer.

4.1.

Čeprav v zgodovinskem razvoju ni pravega ponavljanja nekega družbenega pojava in

imajo opraviti s številnimi različicami, ki jih narekujejo dane družbenoekonomske razmere, je mogoče ugotavljati njegove zakonitosti v razvoju, in sicer s pomočjo abstrakcije skupnih potez teh različic. Le s primerjavo tistih dejavnikov iz preteklosti, ki skupaj s spremembami še naprej obstajajo, je mogoče določiti stopnjo in pomen teh sprememb (potrebno je torej znanje o kontinuiteti skupaj z zavestjo o spreminjanju). Vedenje o preteklosti je funkcionalno z dveh vidikov: 1. zagotavlja občutek stalnosti, kontinuitete, nadaljevanja (graditev novega ni mogoče izvesti na nekakšni tabuli rasi) in 2. nudi izvor, inspiracijo za družbene izboljšave, spremembe, razvoj.

Ker so različne oblike neformalnega (samo) organiziranja ljudi pri reševanju socialnih problemov, zagotavljanju socialne varnosti in zadovoljevanju skupnih potreb v naši preteklosti obstajale in so bile še zlasti razvite v času, ko te funkcije niso bile institucionalizirane in profesionalizirane s strani države in profesionalnih institucij, bi analiza le-teh ob upoštevanju obstoječih družbenoekonomskih razmer, prispevala k iskanju njihovega pravega mesta v družbenem sistemu, odkrivanju možnih področij spontanega neformalnega delovanja ljudi, koncipiranju in uresničevanju mehanizmov samoorganizacije in vzajemnega sodelovanja med ljudmi ter iskanju in zagotavljanju pogojev za razvijanje teh oblik.

4.2.

Analiza različnih področij, na katerih je potekal v preteklosti proces institucionalizacije nekoč povsem neposrednega zadovoljevanja potreb ljudi, danes pa obraten proces ponovnega oživljanja neformalnih oblik samoorganiziranja, bi lahko pokazala nekatere značilne zakonitosti tega razvoja⁹.

Ob prehodu v kapitalizem se je do skrajnosti zaostriło vprašanje eksistence množice nepreskrbljenih, ki so sestavljali rezervno industrijsko armado. Množična nezaposlenost in drugi problemi, ki so jih povzročili razvoj družbene delitve dela, tehnološke spremembe, procesi industrializacije in urbanizacije, razvoj delavskega gibanja itd., so ogrožali nadaljnji razvoj kapitalistične produkcije in socialni mir ter zahtevali ukrepanje države, ki je začela zaradi tega sistematično razvijati socialno politiko in strokovne institucije.

Isti družbenoekonomski procesi, ki so privedli do institucionalizacije funkcij, ki jih

Je pred tem zagotavljala družina, so razrahljali in v urbaniziranem okolju skorajda povsem uničili tradicionalno solidarnost, ki je človeku zagotavljala obstoj v predindustrijski družbi, kar je še povečalo zahteve in razvoj institucij.

Država je postopoma prevzemala odgovornost in skrb za delovne in življenjske razmere ljudi, pri čemer je v nasprotju s prejšnjimi neformalnimi in neinstitucionalnimi oblikami skušala zgraditi splošno (univerzalno) zadovoljevanje teh potreb.

Potreba po državni intervenciji se je na mnogih področjih pokazala že veliko prej, kot so dozorele ekonomske in družbene možnosti za njihovo realizacijo; zato se je dejavnost države spočetka praviloma omejevala na zakonsko reguliranje določenega področja, šele kasneje, ko so se povečale materialne, organizacijske in kadrovske možnosti, pa postane država tudi odgovorni in neposredni nosilec socialne reprodukcije v družbi. Navedeni razkorak med normativnim področjem in praktičnim izvajanjem načelno sprejetih funkcij države je bil prisoten na vseh področjih, vendar bolj izrazito na tistih, ki so bila vselej porinjena na obrobje družbe (na primer socialno skrbstvo). Čeprav je država že v srednjem veku razglasila načelo, po katerem je odgovorna za pomoč nepreskrbljenim, je na primer stara jugoslovanska država uspela pokriti komaj desetino potreb po socialni pomoči; vsi ostali primeri so bili prepuščeni cerkveni in zasebni dobrotelnosti ter medsebojni pomoči v okviru sorodstva, soseske, stanovanjskih in političnih organizacij.

V zvezi z navedenim velja seveda tudi nasprotna ugotovitev: čim manj se je država angažirala na določenem področju zadovoljevanja potreb ljudi, tem bolj se je razmahnilo delovanje zasebne organiziranosti, vzajemnosti in pomoči. Tudi v današnjem času opazamo, da se ob krčenju socialnopolitičnih problemov ali ob odsotnosti in zamujanju ustreznih ukrepov s strani države in njenih institucij, razširjajo različne oblike samoorganiziranja in prostovoljnega dela, zlasti še, kadar gre za nujno reševanje problemov, ki jih ni mogoče odložiti. Najlepši dokaz za to, kako se v takšnih primerih, kot posledica zavesti o nujnosti akcije, sprožijo številni spontani mehanizmi solidarnosti, nam posredujejo izkušnje iz našega narodnoosvobodilnega boja, ko so ljudje prostovoljno, spontano in organizirano poskrbeli za pomoč ranjencem in številnim drugim žrtvam vojne ter učinkovito sodelovali v podpori partizanski vojski in drugim oblikam osvobodilnega gibanja.

V procesu prevzemanja posameznih funkcij s strani države in institucij so neformalne oblike izgubljale pomen in bile celo zavestno porinjene v obrobni položaj, saj so na določeni stopnji razvoja predstavljale celo oviro napredovanju institucionalnih oblik in profesionalizacije posameznih dejavnosti (npr. zdravstva, šolstva, v manjši meri tudi socialnega skrbstva).

Danes smo priča ponovni afirmaciji neformalnih oblik samoorganiziranja in prostovoljnosti, ki jih povzročata širša družbena kriza in kriza institucij. Poseben vidik tega procesa predstavlja prizadevanje sodobnih razvitih držav, da bi s ponovnim uveljavljanjem neformalnih oblik samoorganiziranja uporabnikov zagotovile možnost večjega nadzora nad institucijami, ki so temu nadzoru ušle.

Danes je profesionalno delo v institucijah tako napredovalo, da zahteva nadaljnji razvoj strokovnosti večjo stopnjo avtonomnosti in neodvisnosti od države. Na tej točki se interes države, ki si želi ohraniti in po možnosti celo povečati nadzor nad institucijami, sreča z nezadovoljstvom uporabnikov, ki očitajo institucijam brezosebni odnos do ljudi, neupoštevanje specifičnih potreb posameznikov, predolgotrajne in predrage postopke itd. Pobude ljudi za razmah neformalnega organiziranja in prostovoljnega dela gre tako na roko državi, ki jih skuša izrabiti tudi v tem pogledu.

5. ANALIZA OBSTOJEČIH DRUŽBENIH RAZMER V JUGOSLAVIJI

Naša država ni osamljen otok, neodvisen od zunanjega okolja, temveč se učinki svetovne recesije, restrukturiranja proizvodnje in preraždelitve bremena krize na "slabšega partnerja" kot tudi plima neokonzervativizma in njegova restriktivna strategija do socialne politike in koncepta univerzalnega zagotavljanja socialnih pravic vse bolj čutijo tudi pri nas.

5.1. Neposredni učinki ekonomske krize

Večletno upadanje življenjskega standarda v vseh dimenzijah (osebna in skupna poraba) je povzročilo, da so osebni dohodki radikalno padli na raven, kot je bila v začetku 60-tih let, in da zagotavljamo že manj kot 10 % sredstev družbenega proizvoda za skupno porabo. Do neke mere se je padec življenjskega standarda in kva-

litete življenja pri posameznikih blažil s povečanjem obsega neformalnega dela, ki je ostalo edini izhod za ohranjanje standarda. Danes pa podatki kažejo, da je tudi ta možnost znotraj vladajočega načina produkcije izčrpana. Podatki tudi kažejo, da radikalno omejevanje osebne in skupne porabe ni vplivalo na povečanje akumulativne sposobnosti gospodarstva. Raziskovalci javnega mnenja opozarjajo na obstoječe preusmerjanje potrošnje v okviru družine v smislu reduciranja višjih oblik potrošnje. Obstajajo že skoraj nepremagljive ovire, da bi si posameznik v bližnji prihodnosti zagotovil stanovanje, ki zadovoljuje povprečna pričakovanja. Perspektive za zaposlitve in vse bolj tudi delovni pogoji postajajo pomemben izvor frustracij pri ljudeh.

Vse to vpliva na cilje in težnje ljudi, na ustvarjanje realnih možnosti za uresničevanje osebnih in skupnih ciljev ter istočasno vsiljuje izlive, pa tudi možne meje prostovoljnemu delu in drugim oblikam samoorganiziranja ljudi. Poslabšanje pogojev vedno nosi v sebi latentno nevarnost oživiljanja retrogradnega tipa solidarnosti, ki se omejuje na najožje okolje (družino, sorodstveno skupino, delovno okolje ipd.) in zapostavlja oziroma izključuje vse "nepoznane druge". Socialna akcija lahko zdrsne na "strategijo preživetja", to je na združevanje in skupno sodelovanje na principih primarne solidarnosti pri iskanju dela, dodatnih virov dohodka, težje dostopnih dobrin in storitev. V takšnih pogojih "neznani drugi" (ljudje, ki živijo v siromaštvu, ostareli, invalidi, specifične skupine otrok...) niso več motivacija za delovanje. Vstran se potiskajo tudi spodbude za akcijo k izboljševanju naravnega, prostorskega in družbenega okolja ter kvaliteta življenja nasploh. V takih okoliščinah je tudi realno pričakovati oživiljanje konzervativnih stališč in predsodkov do članov drugih etničnih skupin, pripadnikov marginalnih in alternativnih skupin ipd.

5.2. Ali se spreminja družbeni odnos do socialne politike?

Nekateri bistveni dokumenti (separat o Temeljnih okvirih dolgoročne socialne politike, Politika razvoja družbenih dejavnosti kot faktorju gospodarske stabilizacije kot tudi vsi srednjeročni planski dokumenti za obdobje 1986-90) očitno menjajo odnos do socialne politike, še posebno na področju konkretnih ciljev in akcij oz. strategij. Izgleda, kot da se program stabilizacije uresničuje samo na področju socialne politike in družbenih dejavnosti. Navedeni dokumenti nedvoumno zahtevajo ponovno preverjanje vseh socialnih pravic, redukcijo vseh odhodkov v družbenih dejavnostih, prestrukturiranje oz. racionalizacijo vseh programov ipd.

Kolikor nam je dostopen pogled v stvarnost, brez ustreznih proučevanj in raziskovanj, se takšen koncept v praksi v veliki meri že realizira. Ta splošni odnos dobiva naravo jasno formulirane strategije in vpliva tudi na predstave in spremembe stališč pri ljudeh. Če se bo nakazana strategija nadaljevala, bo vsekakor vplivala na spremembo vrste konceptov, na osnovi katerih se je pri nas nekaj desetletij gradila praksa socialne politike. Ilustrirajmo to ugotovitev z nekaj primeri:

- zaostčuje se delovna zakonodaja, legalizira stečaj delovne organizacije kot ena od osnovnih alternativ, ko nastopijo težave, namesto da bi se najprej upoštevali vsi dejavniki, ki vplivajo na uspešno delovanje delovnih organizacij; izrazit je padec nadomestil in trajanje podpore za čas brezposelnosti, povečuje se rezervna armada dela,
- drastično se zmanjšuje obseg socialnih programov (v zdravstvu omejevanje specialističnega in bolnišničnega zdravljenja, zmanjševanje porabe zdravil in različni pritiski na skrajševanje bolniškega staleža; v pokojninskem in invalidskem zavarovanju izrazito upadanje realne vrednosti pokojnin; v otroškem varstvu usihanje otroškega dodatka; v izobraževanju omejevanje dodatnih programov, upadanje vpisane generacije v okviru srednjega in visokega šolstva ter izrazito zmanjševanje obsega izobraževanja ob delu; v stanovanjski politiki drastično zmanjševanje obsega družbeno usmerjene stanovanjske gradnje in zoževanje družbenega stanovanjskega fonda samo na solidarnostna stanovanja idr.),
- odgovornost in bremena za socialno reprodukcijo se prenašajo z družbe na družino (primer: otroški dodatek) in tista za reprodukcijo delovne sile z družbe na delovne organizacije (primer: invalidsko varstvo, del zdravstvenega varstva),
- zožujejo se posamezne socialnovarstvene pravice ter zaostčujejo kriteriji upravičenosti do socialnih pomoči, s čimer se zmanjšuje obseg upravičencev (kljub ravno nasprotnim pričakovanjem, da se bodo zaradi naraščanja števila ljudi, ki si z rednim delom ne morejo zagotoviti zadostne socialne in materialne varnosti, potreba na tem področju povečala),
- izrazito upada kvaliteta storitev,

- pojavljajo se zahteve po privatni praksi v zdravstvu, vzgoji in varstvu otrok, mor-
da jutri še kje drugje. Ali bo to privedlo do paralelne mreže ustanov za bogate
in siromašne?

Značilnosti in trende takšnih sprememb bi morali nekako pazljivo spremljati, saj pomenijo vračanje na začetke socialne politike, t.j. le na skrb za siromašne in ranljive skupine prebivalcev, medtem ko se od vseh ostalih zahteva, da najdejo oporo za ohranitev materialnega položaja in družbeno promocijo v družini, ožjem krogu sorodnikov, neposrednem delovnem okolju ali v skupinah za vzajemno pomoč. Takšen koncept vodi k povečevanju družbene neenakosti, zmanjševanju možnosti za izobraževanje, prostorsko segregacijo idr. Kdor sprejme takšen koncept, se mora nujno zavedati teh posledic. To bi v bistvu pomenilo rušenje obstoječega koncepta socialne politike in zahtevo po njegovi reinterpetaciji v smislu vračanja in zoževanja na kurativno (socialno-skrbstveno) funkcijo.

5.3. Razvitost samoupravnih odnosov

Ves naš tekst prežema dejstvo, da so možnosti za večji razmah iniciative ljudi in njihovega samoorganiziranja neposredno odvisne od ustvarjene družbene (politične) infrastrukture, ki omogoča tak pristop, s tem da zagotavlja:

- decentralizacijo sredstev, programov ter nadzora vseh družbenih in političnih procesov,
- aktivno participacijo ljudi na vseh področjih družbene organizacije.

Vse to pa je v bistvu tudi temelj samoupravne transformacije naše družbe. Zato se danes pred nas vse bolj izrazito postavlja vprašanje: Kakšne bodo posledice naraščanja državne regulative, ki smo ji priča? Ali ustvarjanje pogojev za "transformacijo" samoupravnih odnosov v nekaterih vitalnih dimenzijah (ukinjanje SIS idr.) ogroža samoupravno oz. aktivno sodelovanje ljudi? Ali dejansko zamira avtonomija ljudi in njihovo samoorganiziranje ter vloga organiziranih oblik samoupravnega odločanja kot kanalov za ustvarjanje skupnih stališč in strategij najširših družbenih slojev?

Zakaj je to pomembno? Socialna politika obstaja le toliko, kolikor ljudje neposredno sodelujejo pri njenem oblikovanju. Prepuščanje "drugim", da odločajo o potrebah ljudi, da jih "varujejo" pred življenjskimi težavami, da oblikujejo namesto njih razvojne programe ipd., postavljajo ljudi v okvire socialne kontrole, vsiljenih načinov potrošnje, restriktivne narave uslug ter paternalističnega odnosa profesionalnih delavcev.

Danes sta na tem področju vse bolj v ospredju dve oviri, ki med drugim vplivata tudi na pogoje in možnosti za razvoj prostovoljnega dela in samoorganiziranja ljudi:

- decentralizacija političnega sistema daje dovolj prostora za uveljavljanje lokalnih iniciativ in potencialov, istočasno pa ni učinkovite koordinacije, ustvarjanja enotnih programov ipd., kar povzroča počasno sprejemanje odločitev, ustvarjanje ad hoc koalicij s partikularnimi interesi. Ob tem se nemalokrat pomembne odločitve dejansko še vedno sprejemajo s strani odtujenih centrov družbene moči, in sicer po neformalnih in institucionalno neregularnih poteh, mimo javne razprave, brez odgovorne strokovne in družbene udeležbe znanosti ter brez dejanskega demokratičnega sporazumevanja in usklajevanja. Posledice takšne prakse so voluntarizem, utemeljenost programov samo v ekonomski logiki ali ozko znanstveno-tehnoloških kriterijih, pragmatično spreminjanje programov v duhu dnevne politike. Vse to vodi k pasivizaciji večinoma zgolj formalnih udeležencev v procesu odločanja ter v podrejanje znanosti pa podrejanje političnih in drugih subjektov zgolj kriterijem dnevne politike;
- drugo pomembno oviro pa predstavlja t.i. "hiperinstitucionalizacija" samoupravljanja, za katero tiči logika formalne perfekcije in ki povzroča nepotrebno zapletenost, inertnost in neučinkovitost ter s tem blokira temelje, to je spontanost in kreativni potencial, ki ga samoupravljanje predstavlja. Ljudi pri nas obstaja paradoksalni sindrom, značilen za zaprte patriarhalne sredine, ki se bojijo vsega, kar se začne spontano, neformalno, kar ne poteka v skladu z vsemi institucionaliziranimi postopki, kar ne izhaja iz skupin, ki so javno pooblaščen, da dajejo predloge. Številne pobude ljudi se zato ustavijo že v prvi fazi, ko se niso uspeli niti dobro izraziti; dogaja pa se tudi, da se aktivnost skupine, ki je začela z delom povsem spontano in na neformalni osnovi, konča v tistem trenutku, ko jo ustreza

organizacija formalno vključi v svoj sestav in ji predpiše rutinske organizacijske in delovne okvire. Ti so namreč z vidika prostovoljnega dela preveč togi in prezahtevni (npr. upoštevanje vseh predpisov, ki določajo poslovanje društev in družbenih organizacij).

6. NEKAJ ODGOVOROV NA OBSTOJEČO KRIZO - PREDLOGI IN MOŽNOSTI

Učinki ekonomske krize in celotna družbena situacija danes zahtevajo tudi pri nas nove iniciative in odgovore. Kriza ni nič drugega kot znak, da stare oblike regulacije ne morejo več služiti učinkovitemu usmerjanju družbe oziroma da so postale celo izvor blokad za njen razvoj. Znotraj okvira, ki ga predstavlja kriza, se vedno rojevajo in oblikujejo nove oblike in obrazci delovanja. Odgovorov na to, kako jih vključiti v obstoječi družbeni sistem oziroma koncept socialne politike, je več, so pa danes še v veliki meri neraziskani. Povsem jasni tudi niso odgovori, ali naj institucije in država spodbujajo in urejajo te oblike delovanja ali naj jih prepustijo zgolj samoregulaciji. In še bi lahko naštevali.

V odgovorih in predlogih prav gotovo ne moremo biti ne sistematični ne celoviti, saj so na tem področju v veliki meri odsotne temeljitejša analiza in raziskave. Kljub temu bomo poskušali opozoriti vsaj na nekatere:

I. Iz vsega navedenega najprej sledi, da je nujna zahteva po **revitalizaciji samoupravljanja**. Če se bo namreč nadaljevala redukcija samoupravnih odnosov in krepi vloga države, potem bo interes za prostovoljno delo in druge oblike samoorganiziranja ljudi pri zadovoljevanju lastnih in skupinskih potreb nujno upadel (le če bo posameznik eksistenčno prisiljen v to, bo sam ali skupaj z drugimi poskušal reševati svoj položaj, vendar na principih primarne solidarnosti in v okviru najožjega okolja - družine, sosedov, sorodnikov, sodelavcev na delu). To pomeni:

- nujno moramo izpopolniti sistem oziroma proces političnega odločanja in vanj vgraditi metodologijo aktivne demokratične in samoupravne koordinacije, kar pomeni visoko stopnjo sodelovanja in proces stalnega usklajevanja in združevanja različnih interesov in ciljev. Pogoj za oživitvev v praksi pa zahteva polno angaži-

ranje strokovnih in znanstvenih delavcev, enovitost in povezanost informacijskih dotokov idr.,

- bistveno spremembo morajo doživeti sedanje oblike samoupravne hiperinstitucionalizacije in dati prostor novim in fleksibilnim oblikam samoorganizacije in prostovoljnega dela ljudi: ti lahko dobijo različne funkcije, zlasti pa: 1. sprejemajo naloge, ki jih institucije "zapostavljajo", ter 2. izražajo kritični odnos do rutinske in administrativne prakse institucij in jim s tem postanejo ne samo komplementarne, temveč lahko vplivajo tudi na njihovo revitalizacijo,
- dograditi moramo samoupravno interesno organiziranost na področju družbenih dejavnosti. Dokler se bo samoupravna interesna skupnost omejevala na normativno odločanje, na razdelitev sredstev in na klasičen nadzor nad socialnimi institucijami, bo ohranjala paradržavno vlogo. Iz takšnega realnega položaja izhaja, da togo upravlja s pomočjo predpisov, da usmerja in nadzoruje, da organizacijsko in finančno ni dovzetna za različne nove iniciative in fleksibilne programe idr.

Namesto tega bi morale samoupravne interesne skupnosti postati okvir za samostojno in neposredno povezovanje tistih uporabnikov in izvajalcev, ki imajo istovetne interese oziroma potrebe, ter za spodbujanje in podporo tudi različnih iniciativ, novih programov in prostovoljnega dela.

2. Kot druga zahteva se pojavlja **oblikovanje optimalne strategije in koncepcije socialne politike**, ki bo izražala potrebe in cilje večine prebivalcev. To pomeni, da pri opredeljevanju prave vloge in funkcije socialne politike ne bomo za tiste razlage, ki vodijo njeno funkcijo samo v skrbí oziroma varstvu človeka pred življenjskimi stiskami in težavami in s tem le v kurativnem reševanju socialnih problemov. Prav tako bomo tudi proti razlagam, ki vidijo funkcijo socialne politike samo v redistribuciji družbenih dobrin in storitev in s tem v kompenziranjú posledic obstoječega ekonomskega sistema. Zavzemati se bomo morali tudi in predvsem za razvojno in produktivno funkcijo socialne politike¹⁰, to je za uveljavitev socialne politike kot pomembnega dejavnika pri usmerjanju razvoja družbe in človeka oziroma izboljševanju življenjskih in delovnih pogojev za vse člane družbe, kar med drugim pomeni tudi iskanje novih oblik družbenosti in utrjevanje avtonomnega položaja posameznika.

3. Nosilci socialne politike bodo morali nujno preseči obstoječe parcialno reševanje socialnih problemov in **zgraditi široke integralne programe socialne politike**, izhajajoče iz konkretne vsebine oziroma problemov. Tu mislimo na oblikovanje skupnih programov različnih samoupravnih interesnih skupnosti, ki bodo vključevali formalne in neformalne izvajalce; na osvajanje koncepta skupnostnega socialnega dela (komplementarno sodelovanje različnih profesionalnih institucij ter skupin samoorganiziranih in prostovoljno združenih posameznikov); ter na dejansko uresničitev ustavne opredelitve krajevne skupnosti kot "specifične samoupravne skupnosti delovnih ljudi in občanov v kraju, kjer živijo, kot demokratične in samoupravne oblike zadovoljevanja celotnega kompleksa neposrednih interesov in potreb ljudi, kot oblika humane človeške integracije, solidarnostnega povezovanja in sodelovanja delovnih ljudi in občanov na območju njihovega bivanja". (E. Kardelj).
4. **Profesionalne institucije bodo morale spremeniti svoje delovanje in se reorganizirati** oziroma "eksternalizirati" proizvodnjo nekaterih storitev. Še naprej naj bi opravljale najzahtevnejše storitve, to je tiste, za katere je potrebna draga in zahtevna oprema ter specializirano znanje. Poleg tega pa bi morale razviti mrežo za izobraževanje, svetovanje, animiranje in spodbujanje, koordiniranje akcij in iniciativ, tako potrebnih za razvoj prostovoljnega dela in drugih oblik samoorganiziranja ljudi. Razviti bi morale partnerski odnos z njimi, ne pa paternalističnega, zasnovanega na superiornosti znanja ali avtoritete institucije.
5. Proces razvijanja mreže vseh oblik samoorganiziranja, samopomoči in prostovoljnega dela bo potekal le do neke mere spontano. Potrebna bo **trajna načrtna družbena akcija** za premagovanje odtujenosti med ljudmi, strahu in predsodkov, nevarnosti izkoriščanja ipd. Da pa bo učinek te akcije večji, bo treba najprej načrtovati le nekaj smeri akcije-nekaj tipičnih eksperimentalnih programov - in jih v različnih okoljih sistematično preizkusiti (s pomočjo SZDL in drugih političnih subjektov ter ob pomoči strokovnih in znanstvenih delavcev). Zavedati se moramo, da sploh nimamo izdelanih metod in mehanizmov za samoorganiziranje občanov, metod za delo akcijskih skupin ipd. Zato je nujen potreben razvoj znanstveno raziskovalnega dela na tem področju. Izhodišče pri tem pa bo moralo biti, da bomo nadgrajevali tisto, kar v dejanskem življenju že obstaja, zato bo

treba v vsaki skupnosti poiskati njene pretekle in sedaj obstoječe načine reševanja skupnih problemov. Poleg politične podpore tem akcijam in oblikam samoorganiziranja ljudi pa bo treba zagotoviti tudi materialne in kadrovske možnosti.

6. Nujno potrebna in trajna pa je tudi akcija v **prosvetljevanju ljudi** v smeri večjega zavedanja odgovornosti za reševanje lastnih in skupnih problemov in zadovoljevanja lastnih in skupnih potreb kot tudi v smeri pridobivanja sposobnosti, veščin in znanja, da se v primeru, ko gre za lastno zdravje, naučijo pravil higijene, da postane zbiranje in poznavanje zdravilnih rastlin del splošne kulture in da bo načelo "naredi si sam" sprejeto ne samo v tehničnoinstrumentalni sferi. Potrebno je tudi **drugačno izobraževanje in usposabljanje profesionalnih delavcev**, in sicer v vseh programih, ki usposabljaajo za delo z ljudmi, kot tudi v okviru splošnega izobraževanja vseh za odgovorno ravnanje v družbi.

OPOMBE

1. Ciril Kiajnšček: Institucionalizacija življenja in delo z ljudmi, v zborniku Pro-stovoljno delo na področju socialnih dejavnosti, Socialno delo 3, Ljubljana 1984.
2. Primer takšnega spontanega, solidarnostnega odgovora na nastalo situacijo je bila letalska nesreča na Korziki, ob kateri je okolje ponesrečencev v Sloveniji, sorodniki, sosede, delovne organizacije, Centeri za socialno delo in druge institucije takoj in brez vsakršnih zunanjih spodbud ukrenilo vse, da bi bile posledice te katastrofe čim manjše.
3. Johannes Berger, Lore Weber-Voigt: Neformalni sektor in alternativna ekonomija, Časopis za kritiko znanosti, št. 62/63, 1983, stran 9.
4. Poleg teh dveh obstaja v odnosu do države oziroma do njenih socialnopolitičnih programov tudi kritika socialistične levice, ki sicer ne zanika dejstva, da je boj delavskega razreda za zaščitno zakonodajo, razširjene socialne pravice idr. privedel do bistvenega izboljšanja življenjskih razmer velikega števila delovnih ljudi, vendar pa istočasno ugotavlja, da so obstoječa država in njeni socialnopolitični programi funkcijsko in stroškovno neučinkoviti (ne odpravljajo vzrokov, temveč le kompenzirajo posledice; prerazdelitev ne poteka med delom in kapitalom, temveč le znotraj delavskega razreda; velik del sredstev za socialne programe gre za vzdrževanje administrativnega aparata itd.), da delujejo represivno v funkciji socialne kontrole ter da so tudi vir napačnih predstav o zgodovinski resničnosti, saj neupravičeno ločujejo področje dela, produkcije, primarne delitve dohodka in področje reprodukcije, sekundarne distribucije.

Claus Offe: Družbena moč in politična oblast, Delavska enotnost, Ljubljana 1985, str. 93.

5. Brez neposrednega sodelovanja ter prevzemanja izvršilne funkcije s strani neposrednih uporabnikov, proizvodnja storitev (delo z ljudmi) ne more biti produktivna ali učinkovita. "Predmet" obdelave, to je ljudi, pač ni mogoče narediti ali obdelati na enak način kot v materialni proizvodnji; tu namreč predmet izvaja produkcijo sam na sebi, poleg tega pa se mora biti sploh pripravljen spustiti v določene produkcijske interakcije.

Claus Offe, prav tam, str. 80.

6. Razvoj družbenih dejavnosti predstavlja osamosvajanje posebnega področja družbenega dela, namenjenega proizvodnji storitev. Družbene dejavnosti so se začele razvijati s prenosom vzgoje, izobraževanja, varstva otrok, socialnega varstva idr., funkcij iz družine, sorodstvenih in sosedskih (vaških) skupnosti v družbene službe. Danes predstavljajo neizogiben in komplementaren del industrijske proizvodnje. Na eni strani so vsrkale odvečno delovno silo, na drugi strani pa so reševale posledice enostranskega ekonomističnega pristopa k družbenemu razvoju, ki je zaradi usmerjenosti v dohodek in akumulacijo zanemarljivo socialni vidik razvoja.
7. Pri neformalnih dejavnostih, kot so prostovoljno delo, oblike samopomoči in vzajemne pomoči, samoorganiziranje ljudi v združenjih in društvih ter druge oblike neposrednega vključevanja ljudi v reševanje lastnih in skupnih problemov, gre za

dejavnosti, ki jih ne sproža v prvi vrsti abstraktni dohodkovni motiv, temveč konkretni motiv potrebe. Primarni cilj njihove dejavnosti je vedno pokrivanje konkretnih potreb ljudi.

8. Eurosociaal Reports, No 25, Vienna 1985.

9. Poglejmo si nekaj konkretnih področij obstoja takšnih oblik v preteklosti:

V izrazite elemente solidarnosti najdemo v naši preteklosti in sedanjosti v okviru vaške solidarnosti, kjer se je dolgo ohranilo izročilo, po katerem so interesi vaške skupnosti pomembnejši od zasebnih interesov posameznih članov. Na višji razvojni stopnji se je predpostavka, da je bistvo solidarnosti v menjavi dela (na nižji stopnji jo izraža institucija medsebojnega obdarovanja), še močnejše izrazila. Kot ugotavlja M. Makarovič, se solidarnost in vzajemnost na vasi konča, ko ni več verjetnosti, da bodo posamezniki lahko povrnili dano pomoč oziroma prispevali skupnosti, zato soseska hladnokrvno izloči ostarela kmečka gospodinjstva, ki niso več zmožna vračati pomoči. Vaška solidarnost je utemeljena na menjavi dela, je v svojem bistvu solidarnost enakopravnih ljudi, ki so delovno in ekonomsko sposobni vračati, kar so prejeli po solidarnostnem načelu. Na selektivnost medsebojne pomoči na vasi kažejo tudi različni izrazi za to pomoč, ki jih je našla Makarovičeva. Poleg izrazov, ki kažejo na vračanje pomoči ("gremo na odslužek", "gremo na odvrakec" ipd.), se postavljajo tudi izrazi, kot so "pomoč iz dobre volje", "pomoč za dobro strit", "pomoč za boglonej" in podobni, ki označujejo pomoč tistim članom vaške skupnosti, ki niso delovno enakovredni, ki pomoči niso sposobni vrniti in ki za svoje preživljanje potrebujejo več kot lahko sami ustvarijo z delom. Za pomoč tem članom so se izoblikovala posebna merila, ki so zagotavljala dajalcu povračilo na psihološki ravni ("ko bomo mi stari, bodo pa drugi nam pomagali"), prejemniku pomoči pa je dajala ta pomoč občutek odvisnosti in ga izločila iz kroga enakovrednih subjektov solidarnosti, ki so bili sposobni vračati dobrine in usluge. Posebne oblike stigmatizacije so značilne za pomoč, ki je bila namenjena posameznikom na robu vaške skupnosti (nemočni, brez svojcev, berači, kršitelji norm). Pomoč tem ljudem, ki jih je skupnost z dajanjem pomoči vedno znova zaznamovala in odrivala na rob, je utelešenje grožnje pred kršenjem norm in opora medsebojne solidarnosti enakovrednih članov.

2/ Oblike samopomoči in vzajemne pomoči so predstavljale tudi pomembno obliko reševanja socialnih vprašanj ter oblike združevanja delavcev že v samih začetkih delavskega gibanja. Pomembno obliko za reševanje materialnega položaja delavstva na podlagi samopomoči so predstavljale potrošniške in produktivne zadruge. Njihov namen je bil pomagati članom v materialni stiski in jih zaščititi pred izkoriščanjem s strani kapitalistov. Druga oblika delavske vzajemne pomoči so bile delavska podporna društva. Dokler delavstva v primeru bolezni, nezgode, starosti in smrti ni varovalo socialno zavarovanje, po uvedbi tega zavarovanja pa ga je varovalo preslabo, so si delavci pomagali z vzajemno pomočjo. Ustanavljali so bolniške in pokojninske blagajne. Te oblike so nastale iz pobud neformalnih skupin, sčasoma so postale delno formalizirane s strani države (pravilniki o delovanju, odprava zlorab idr.), dokler ni država z uvedbo institucij socialnega zavarovanja začela neposredno izvrševati socialnovarstveno funkcijo. Zanimivo je tudi, da je bila vzajemnost med delavci najprej in najbolj razvita tam, kjer so bila delovna mesta najbolj ogrožena (ru-

darji-bratovske skladnice).

- 3/ Kadarkoli v zgodovini se pojavi zaposlovanje obeh staršev, se pojavijo oblike varstva otrok. Pri materi, ki je morala v tovarno, ali pa je od jutra do večera delala na polju, so varovali otroke starejši otroci ali babice ali sestrična, ki so jo vzeli za pesterno. V slovenskem kmečkem življenju izpred petdesetih let je obstajalo precej oblik varstva, nekako na meji med dnevnim varstvom in rejo v okviru široko razpredenih sorodniških vezi. V meščanski družini, ki si je to lahko privoščila, so varovale in vzgajale otroke pestunje in guvernante. Tudi institucionalne oblike varstva in vzgoje otrok niso odkritje današnjega časa. Če ne upoštevamo sirotišnic in drugih socialnih zavodov, v katerih so bili deležni "varstva" predvsem otroci brez staršev in ki imajo starejši datum, lahko zasledimo prva otroška zavetišča oz. oskrbovališča za varstvo in dnevno oskrbo otrok siromašnih in delavskih staršev že takoj na začetkih industrializacije in pojava delavstva. Nekoliko kasneje so se pojavili tudi otroški vrtci, katerih vzgojna dejavnost je bila namenjena le izbrancem, otrokom iz srednjih in višjih slojev. Vendar do močnejšega razvoja predšolskih ustanov ni prišlo ne v času avstro-ogrske monarhije ne v času stare Jugoslavije, saj je bila iniciativa za ustanavljanje teh ustanov prepuščena cerkvenim in dobrotelnim društvom ter zasebnikom. Šele po drugi svetovni vojni so bili ustvarjeni pogoji za množično institucionalno predšolsko vzgojo in varstvo.
10. Poudarjanje razvojne in produktivne funkcije socialne politike pomeni najprej, da se bomo zavzemali za dejansko uveljavitev socialne politike kot pomembnega dejavnika pri usmerjanju razvoja družbe in človeka; za spremljanje dinamike socialnih pojavov; za razkrivanje družbenih vzrokov, nastajanja socialnih problemov; za tesno povezanost in prepletenost med ekonomskim in socialnim razvojem oz. upoštevanjem socialnih posledic ekonomskega razvoja in vplivanja socialnih in drugih sprememb na ekonomski in družbeni razvoj ter za uveljavitev spoznanja, da je usmerjanje družbenega razvoja, kot zavestno vplivanje na procese družbene reprodukcije, potrebno v prvi vrsti zaradi zadovoljevanja človeških potreb in nadaljne humanizacije družbe. Zavzemali pa se bomo tudi za takšno povezavo med socialno politiko in ekonomsko produkcijo, da bomo začeli prese-gati tretiranje človeka kot produkcijskega faktorja in delovne sile kot stroška te produkcije in da bomo uveljavili tako socialno politiko, ki bo vse manj v funkciji reprodukcije delovne sile, ki služi samo količinskemu porastu proizvodnje, in vse bolj v funkciji boja, da bi ekonomska produkcija postala sredstva za ustvarjanje večje kvalitete življenja za vse člane družbe in da se presežna vrednost usmerja od kapitala k delu oziroma k človeku.

Dr. Miroslav Ružica, profesor, Viša škola za socialne radnike, Beograd.

Pavla Rapoša-Tajršek, višja predavateljica, Višja šola za socialne delavce v Ljubljani.

Maja Vojnovič, svetovalka za socialno varstvo, Univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo, Ljubljana.
